

יוסף יובל טובי

יהודים ויהדות בספרות הערבית היפה החדשה בתימן¹

א. מבוא

כבר בשנות השישים למאה העשרים, זמן לא רב לאחר קומה של מדינת ישראל ויציאת רוב היהודים מארצות האסלאם ועלייתם אליה, עדים אנו להתפתחות מהפכנית בעלת משמעות רבה שהלכה והתגברה בקרב האינטלקטואלים בארצות האסלאם – סופרים, היסטוריונים, אנשי אקדמיה ומשכילים בכלל. כוונתי להתעניינות הרבה בעם ישראל ובמורשתו הרוחנית מימי הביניים.² זאת, בניגוד מוחלט ליחסם של אנשי הרוח בעמי האסלאם כלפי היהודים והיהדות במשך אלף השנים האחרונות. אמנם, לא מעט ידיעות נמצאו על היהודים בכתביהם של חכמי האסלאם ממאות השנים האחרונות, ולעתים הן ידיעות יקרות מפז שאין להן מקבילות בכתבי חכמי ישראל בארצות האסלאם ושיש בהן כדי ללמדנו על אירועים ותהליכים חברתיים ורוחניים בקהילות ישראל בארצות אלו, כפי שהראיתי בכמה ממאמרי על יהודי תימן, ובעיקר במאמרי 'ידיעות על יהודי תימן בחיבורים ערביים מתימן'.³

אך יש לקבוע באופן ברור, כי הרקע לידיעות אלו בכתבי המחברים המוסלמים אינו נובע מהתעניינות ביהודים וביהדות, שכן אין הן אלא חלק מתיאור אירועים שונים בהיסטוריה המקומית שבהם היו מעורבים יהודים. כך, למשל, באשר לגלות מְוֹזַע בשנת תכ"ט (1679) וכל האירועים שקדמו לה ושבאו לאחריה, שהמקורות המוסלמיים הרבו מאוד להתייחס אליה. אבל כל זאת לא מתוך עניין בתלאות שבאו על יהודי תימן באירועים אלו ובתהליכים הפנימיים שהתחוללו בקרב הקהילות היהודיות בעקבות כך, אלא בהקשר המוסלמי המובהק של האירוע, והוא העיקרון הדתי המתבטא באמרה 'לא תהיינה שתי דתות בחצי האי ערב', המיוחס למוחמד נביא האסלאם על ערש מותו והדיון

¹ למחקר על הספרות הערבית היפה החדשה בתימן, ראו סעיד 2022.

² כך, למשל, יצאה לאור בקהיר בשנת 2014, מהדורה מיוחדת של 'בסתאן אלעקול', חיבורו הפילוסופי של ר' נתנאל בירב פיומי (תימן, המאה הי"ב) – שנכתב במקורו בערבית יהודית – באותיות ערביות. על התעוררות העניין ביהדות בארצות האסלאם בצפון אפריקה (מרוקו, אלג'יריה) ובמזרח התיכון (מצרים, תימן, תורכיה, כורדיסטאן ואיראן) ראו בקובץ המאמרים בעריכת גובלי וחוסין 2024.

³ טובי תשנ"ה/ו; טובי תש"ף.

המפולפל אם אמרה זו כוללת אף את תימן.⁴ והנה דיון מפורט בשאלה זו, המצוי בעשרה מקורות לפחות של חכמי תימן המוסלמים שנודעו לנו עד היום, מתעשר עתה ממקור נוסף המובא במאמרו של מיודענו פרופ' יוסף-ינון פנטון.⁵ לפי מיטב ידיעתי, רק אחד מחכמי האסלאם בתימן, הלא הוא עבד אלואסע אלואסעי כלל בחיבורו 'תאריך' אלימן' (=תולדות תימן) פסקה קצרה על היהודים שלא בהקשר של אירוע מסוים, בסעיף העוסק בדתות תושבי תימן, ומתארם כמי שחיים בביטחון תחת משטר הצדק של האמאם יחיא. להלן תרגום דבריו:⁶

כל תימן – מוסלמים. ונמצאים ביניהם "אנשי הספר" (במקור: קְתַאבִּיּוֹן) מן היהודים בלבד והם תחת החסות, משלמים את מס החסות (במקור: הג'זיה) על פי החוק. הם [חיים] בשלווה ובביטחון על פי חוק האסלאם והצדק של האמאם יחיא. הם עוסקים עם המוסלמים במסחר ובמלאכה. הם בתכלית ההכנעה למוסלמים. לבושם הוא בגד מיוחד – שמלה שחורה וכיפה שחורה מכונתה. אם היה אחד מהם מנהיג דתי, הרי הוא כורך מטפת שחורה על הכיפה.

יש אפוא לשאול מה היו הגורמים לשינוי מהפכני זה בהתעניינות האינטלקטואלים בתימן – אמנם עשרות שנים רבות לאחר יציאת היהודים מארץ זו – ביהדות ובכלל הקשור אליה? התשובה המורכבת לשאלה זו, כפי שתובא להלן, מבוססת לא רק על עיון בספרות היפה החדשה ובספרות מחקר של יוצרים ומלומדים מתימן, אלא גם על עיון באלו של יוצרים ומלומדים מארצות מוסלמיות אחרות ומארצות המערב, וכן על מפגשים עם מלומדים מוסלמים מתימן ומארצות אחרות במסגרת כנסים בינלאומיים, על קשרים אישיים שנוצרו בעקבות מפגשים אלו ועל קשרים שנתפתחו בעקבות חילופי מסרים ברשתות אקדמיות ואחרות באינטרנט. יש לציין במיוחד את ההתכתבויות באינטרנט, שבהן יכול אדם להביע דעותיו באופן חפשי מבלי לחשוש לתגובה שלילית של השלטונות או גורמים עוינים אחרים.

הגורם העיקרי לשינוי הנדון – ובמיוחד בתימן – הוא הרצון של האינטלקטואלים לעמוד על שורש הסיבה שהביאה מגזר מסוים – אמנם מיעוט דתי – לנטוש את הארץ שבה חיו אבות אבותיהם של בני מגזר זה מזה דורות רבים. אך עצם היכולת להיווצרות רצון זה נובע מן התהליכים הפנימיים בתימן גופא שאין להם כל קשר למיעוט היהודי. כוונתי למהפכה הרפובליקנית בשנת 1962 שחיסלה את המשטר האמאמי שמנע בחוזק יד

⁴ לפירוט הסוגות של הספרות המוסלמית המסורתית בתימן, שבהן נכללו דברים על יהודי תימן, ראו טובי תשע"ח, עמ' 185–191.

⁵ פנטון תשפ"ה.

⁶ ואסעי 1927/8, עמ' 292.

כל גרעין של חשיבה פוליטית או חברתית עצמאית המושפעת מרעיונות העולם החופשי. כך, למשל, אסר השלטון האמאמי על הקמת בתי דפוס בתימן, מלבד זה שבו יצא לאור בטאון החדשי שהיה הפרסום היחיד שראה אור בארץ זו בימי שלטונו. אכן, הכוחות הליברליים שכונו 'התימנים החופשיים' ושהיו קיימים באופן סמוי עוד קודם למהפכה הרפובליקנית, התפרצו בעצמה רבה זמן קצר לאחר המהפכה בדמות הוצאות ספרים ובתי דפוס שהפיקו ספרות עצומה משל חכמי תימן שהיתה גנוזה כל השנים בכתבי יד, וכן בדמות כתבי עת לסוגיהם, אוניברסיטאות ומכוני מחקר.⁷

תשומת הלב המיוחדת שניתנה בספרות החדשה בתימן מוסברת על ידי עבדאסלאם רובידי בהתייחסותו לרומן 'אליהודי אלחאלי' מאת עלי אלמקרי:⁸

יהודים זכו, אפוא, לתשומת לב רבה יותר ברומנים שהופקו ב-15 השנים האחרונות. ניתן לייחס זאת לעובדה שלאחר מהפכת התקשורת, קולות אינטלקטואליים שונים קראו לתיקון האופן שבו היצירה התרבותית הערבית המודרנית מתמודדת עם מיעוטים דתיים ואתניים. יתר על כן, ההשלכות של אירועי ה-11 בספטמבר 2001 והכיבוש האמריקאי של עיראק ב-2003 העלו שאלות של זהות ואחרות בכתביה הספרותית והאינטלקטואלית הערבית. באופן כללי, הדימוי של קבוצה אתנית זו ברומנים הנ"ל קיבל ממדים היסטוריים וקונטקסטואליים יותר בהתרחקות מדרכים מוטות לייצוג יהודים בחלק מהספרות התימנית הפרהמודרנית, שבה נעשה שימוש בקטגוריות וסיווגים פשטניים כמו כופרים, קוסמים ואובייקטים אקזוטיים של תשוקה מינית. [...] 'היהודי המתוק' מאת עלי אלמקרי הוא קריאת תיגר ופירוק של הרטוריקה הלא-אנושית נגד היהודים.

אף יש לציין בהדגשה מרובה, את פתיחותה של תימן בפני חוקרים למיניהם – ובעיקר ארכאולוגים, וכן את העובדה שרבים מבני תימן המוסלמים יצאו להרחיב השכלתם במוסדות אקדמיים בארצות המערב, כגון פרופ' יוסף עבדאללה באוניברסיטת מרבורג שבגרמניה וחסין אלעמרי באוניברסיטת דרהם באנגליה. רבים מן המלומדים התימנים החדשים אף השתתפו באופן קבוע בכנסים מדעיים בינלאומיים, שם נפגשו בין היתר עם חוקרים יהודים מישראל ומארצות אחרות, מפגשים שהיו משוחררים לחלוטין מן היחסים שבין המוסלמים לבין היהודים בתימן האמאמית. כמה מן המלומדים הללו אף מילאו תפקידים חשובים – כגון שרים – בממשל התימני. יכול אני להעיד, כי בכל מפגשי עם מלומדים מארצות ערב בכנסים המרובים שנערכו באירופה ואף בארצות ערב (מצרים, מרוקו, ירדן), נוצרו יחסים חמים עם אותם מלומדים, ואף יחסי ידידות עם כמה מהם.

⁷ וראו לעניין זה מאמרה המאלף של ג'רלדין ג'נברין (2020).

⁸ רובידי 2020, עמ' 109, 114.

גורם חשוב לא פחות לשינוי בעמדת האינטלקטואלים כלפי היהדות היתה מדינת ישראל, שנצטיירה בעיניהם כמדינה מערבית משגשגת מכל הבחינות ומצטיינת בחופש הפרט, שעלה בידה לגבור בכל מלחמותיה על צבאות ערב. גורם חשוב אחר באשר להתעניינות האינטלקטואלית החדשה בתימן ביהדות הוא התפתחות המחקר הארכאולוגי בארץ זו על ידי מלומדים מארצות המערב, מחקר – שעל סמך גילוי אלפי כתובות מן התקופה הקדם-אסלאמית למן ראשית המאה השישית לפני הספירה – התברר מעמדה החשוב של היהדות בתימן בתקופה קדומה זו, כולל קיומה של מלכות חִמְיֵר היהודית ששלטה על כל תימן ועל חלקים רבים מחצי האי ערב בכלל במשך כמאה וחמישים שנה (375–525). כך, למשל, ראה פרופ' חמיד אלעואצ'י חשיבות בפרסום מאמרי על היהדות בתקופה זו בתרגום ערבי בכתב העת היוצא ב'מרכז אל-תראת' ואלבחות' אלימני, אלג'מהוריה אלימניה' (=מרכז המורשת והמחקרים התימני, הרפובליקה התימנית) צנעא.⁹ להלן פירוט כמה מן הספרים והמאמרים שנכתבו מלומדים מוסלמים תימנים ואחרים על יהודי תימן ועל יציאתם ממדינת ישראל:

ספרים:

- (א) Nour El Hoda Hasan Abd El Aal, *Jews in Yemen in 17th–19th Century* (א) עבודת דוקטור שכתבה חוקרת ממוצא מצרי באוניברסיטה באנגליה. העבודה מבוססת על מקורות יהודיים ומקורות מוסלמיים, דבר שאינו מאפיין חוקרים ערבים.
- (ב) עבאס עלי אלשאמי, יהוד אלימן קבל אלצהִינה ובעדהא (=יהודי תימן לפני הציונות ואחריה).¹¹ הספר מוקדש לנשיא תימן, עלי עבד אללה צאלח, ולדברי המחבר הוא שעוררו לכתוב את הספר.¹²
- (ג) מחמוד עבד אלכרים עפאשה, יהוד אלימן ואלהג'רה אלא פלסטין (=יהודי תימן וההגירה לפלשתינה) 1950–1881.¹³
- (ד) כאמיליא אבו ג'בל [בת למשפחה דרוזית מן הגולן המתגוררת בסוריה], יהוד אלימן: דראסה סיאסיה ואקתצאדיה ואג'תמאעיה מנד' נהאית אלקרן אלתאסע עשר וחתי מנתצף אלקרן אלעשרין (=יהודי תימן: מחקר מדיני וכלכלי וחברתי מסוף המאה הי"ט ועד אמצע המאה העשרים).¹⁴

⁹ עואצ'י 2019 (למאמר המקורי הכתוב אנגלית, ראו טובי 2017); השוו כ'אלד 2024; קוכנבורגר 2024.

¹⁰ עבד אלעאל 1970.

¹¹ שאמי 1988.

¹² שם, עמ' 5.

¹³ עפאשה 1993.

¹⁴ אבו ג'בל 1999.

(ה) מִחְמַד אַחְמַד אַל־כַּ'יַאט, אֲלִחְיַאת אֲלֻוּחִיָּה אֲלִיהוּדִיָּה (=חיי הרוח [הדת] של היהודים).¹⁵ נראה שמלומד זה עסק במיעוטים הדתיים והחברתיים בתימן, שכן מלבד ספרו זה, כתב גם ספר על המיעוט של האכ'דאם בתימן,¹⁶ ועוד לפני כן כתב את ההקדמה לספרה של אִמָּה' אַלסלאם ג'חאף על המיעוט היהודי בתימן.¹⁷

(ו) אִמָּה' אַלסלאם מִחְמַד עֲלִי ג'חאף, אֲלֵאקְלִיַּאת אֲלִימָנִיָּה: אֲלִיהוּד (=המיעוטים התימניים: היהודים).¹⁸

(ז) Abdulsalam al-Rubaidi, *Identity Constructions in Contemporary Yemeni Novels*.¹⁹ הספר, המבוסס על עבודת דוקטור שנכתבה באוניברסיטת בון, גרמניה, דן בפרקו השלישי (עמ' 99–134) ב'זהויות דתיות', בין היתר על סמך הספר 'אליהודי אלחאלי'. רוֹבִידִי משמש היום כפרופסור באוניברסיטת צנעא.

מאמרים:

- (א) עֲבַד אֲלֵלָה אֲלֻחְבִּשִׁי, וְתִיקָה תֹאֲרִיכִיָּה עֵן יְהוּד אֲלִימָן' (=מסמך היסטורי על יהודי תימן).²⁰
- (ב) בִּלְקִיס אַבְרָאָהִים אֲלֻחְצִ'רָאנִי, יְהוּד אֲלִימָן פִּי פִתָּאב אֲלֵאבָאָדָה אֲלֻג'מָאעִיָּה (=יהודי תימן בספר ההשמדה הקולקטיבית).²¹
- (ג) זִיד מִחְמַד חַג'ר, אֲנֻצ'אֵע יְהוּד צִנְעָא אֲלֵאג'תִּמָּאעִיָּה (=התנאים החברתיים של יהודי צנעא).²²
- (ד) נַג'לָאָא רֹאפֶת סַאֵלַם [אוניברסיטת קהיר], יְהוּד אֲלִימָן פִּי אֲדַב אֲלֻהַג'רָה אֲלֵאֻלָא 1903–1881 (=יהודי תימן בספרות העלייה הראשונה).²³
- (ה) Zoltán Prantner & Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, "On Eagles' Wing":²⁴ The History of Yemeni Jews and Their Exodus to the Promised Land

עם פתיחת שערי תימן לאחר המהפכה הרפובליקנית בשנת 1962, החלה התקשורת הערבית לסוגיה – עיתונות וערוצי טלביזיה – לגלות עניין בשרידי הקהילה היהודית

¹⁵ כ'יאט 2014.

¹⁶ כ'יאט 2007.

¹⁷ ראו בסעיף הבא.

¹⁸ ג'חאף 2007. הספר מבוסס על עבודת מ"א של המחברת.

¹⁹ רוֹבִידִי 2020.

²⁰ חבשי 1974.

²¹ חצ'ראני 1984.

²² חג'ר 1992.

²³ סאלם 2011.

²⁴ פרנטנר ואלנגאר 2022.

בתימן. תחילה היו אלה כתבות שעיקרן ריאיונות עם מנהיגי הקהילה, המשקפים יותר מכל את שינוי הערכין שחל בקרב היהודים במעבר מן השלטון המלוכני אל השלטון הרפובליקני.²⁵ אך לאחר מכן, גם כתבות מדעיות-למחצה הבאות לסכם את תולדותיה של יהדות תימן, כגון מאמרו של זיד בן עלי אלפצ'יל, 'יהוד אלִיִּמן בין אלִג'ד'ור ואלתִּאֲרִיךְ' (=יהודי תימן בין השרשים וההיסטוריה), שנתפרסם בעיתון הערבי 'אילאף' היוצא בלונדון, ביום 1.9.2005. המאמר הארוך – 3376 מילים (בשפה הערבית!) – מקיף את תולדות יהודי תימן למן ראשיתם מלפני האסלאם ואת מעמדם הדתי והחברתי תחת השלטון המוסלמי.²⁶ כל זאת, מתוך ידיעה והבנה שאינה מאפיינת בדרך כלל את הכתיבה הערבית על היהדות ועל היהודים. עוד ראויים לציון שלושה מאמרים. המאמר האחד נתפרסם ביומון *Yemen Post* היוצא בתימן בשפה האנגלית: Shaker Khalid, Yemeni Jews ... From Creation to the Magic Carpet Operation. שני המאמרים האחרים נתפרסמו בעיתון 'אלג'זירה' היוצא בקטר. האחד, 'יהוד אלִיִּמן ואלתִּעֲאִשׁ אליהודי אלערבי' (=יהודי תימן והדרכים היהודי הערבי), פרי עטו של אחמד כאמל ראוי עַת'מאן, המתואר כ'חוקר המתמחה ביהודי העולם הערבי'.²⁷ במאמר הארוך שלושה פרקים: סקירה היסטורית מאז ראשית יהדות תימן עם חורבן הבית הראשון; מצב היהודים בתימן; עמדת המוסלמים בתימן כלפי המיעוט היהודי. המאמר השני, 'הג'רית יהוד אלִיִּמן ודָןִר אלִצְהִינְיָה' (=הג'רית יהודי תימן ותפקיד הציונות), אף הוא פרי עטו של אחמד כאמל ראוי עַת'מאן הנ"ל.²⁸

אך יש לציין היטב, כי התעניינות זו פנים מרובות היו לה – אוהדות ועוינות. יש סופרים שיצירותיהם ביטאו אהדה חד־משמעית, אם מתוך גישה של שוויון זכויות לכל בני האדם ואם מתוך הערצה למדינת ישראל, ויש סופרים שיצירותיהם מביעים עוינות למדינת ישראל תוך הזדהות עם הפלסטינים. הנכונות להכיר במדינת ישראל התחזקה בעקבות ההשתלטות על השלטון בתימן בשנת 2011 על ידי 'אנצאר אללה', ארגון טרור אסלאמי שיערִיזידי, הידוע בשם 'החות'ים' על שם מייסדו, ארגון הפועל למעשה בהכוונתה של איראן. מאז, חלה הידרדרות עצומה באופי האקדמי החופשי של המוסדות להשכלה גבוהה בתימן, בשל התערבות המשטר האסלאמי הקיצוני,²⁹ מהלך שמאידך

²⁵ ראו למשל הריאיונות משנת 1969 ומשנת 1986, המובאים להלן בתרגום עברי, עמ' 297–309.

²⁶ elaph.com/Web/Reports/2005/9/87486.htm; מיום 11.2.2005

²⁷ www.aljazeera.net/specialfiles/.../cf810ea1-a34f-4cf2-bc84-ca92cc4a2449

מיום 22.12.2004

²⁸ www.aljazeera.net/specialfiles/.../3c4a1e67-8049-4ea8-a40d-924e48bc9f66

מיום 22.12.2004

²⁹ עואצי' 2024.

גיסא חיזק את המגמות הפרוגרסיביות בקרב האוכלוסיה בכלל ובקרב החוגים האינטלקטואלים בפרט. אף קמה בעדן וסביבתה שבדרום תימן תנועה בדלנית הפועלת נגד החות'ים השיעים ונגד הסונים חברי תנועת האחים המוסלמים של מפלגת 'אלאצלאח'.

ב. עלי אלמקרי

פורץ הדרך בספרות היפה החדשה בתימן ביחס החיובי אל היהדות הוא עלי אלמקרי, הסופר, המשורר והעיתונאי עלי אלמקרי, יליד תעז, 1966, נהג לפרסם מפרי עטו בכמה מכתבי העת שוחרי הקדמה מאז סוף שנות השמונים במאה שעברה. את דרכו הספרותית החל כמשורר צעיר. פרסם שלושה ספרי שירה: 'נאפד'ה ללג'סד' ('אשנב אל הגוף') (קהיר 1987); 'תרמימאת' ('שחזורים') (צנעא 1999; 2000); 'יחדת' פי אלנסיאן ('בא בשכחה') (צנעא 2003). משנת 1997 שימש כעורך 'אלחכמה', בטאון אגודת הסופרים התימנים, ובשנת 2007 שימש כעורך כתב העת הספרותי 'ג'מאן'.

בבסיס השקפתו של עלי אלמקרי עומדת הביקורת על החברה המוסלמית השמרנית בתימן המפלה לרעה את היהודים, את השחורים ואת הנשים, מגזרים חברתיים המהווים נושאים לכמה מן הרומנים שלו, שתורגמו לשפות המערב (אנגלית, צרפתית, איטלקית). אף לא חשש להביע דעתו בספר מיוחד, כי מעיקרו אין האסלאם אוסר על שתיית היין. לא ייפלא כי בשל עמדותיו אלו נאלץ בשנת 2015 להימלט מתימן לפריז, שם זכה לכמה פרסים ספרותיים.

בהדרגה נודע כסופר הנותן דעתו על המיעוטים החברתיים והדתיים, וביטוי עז לכך נתן בארבעת הרומנים שלו, שכולם נדפסו בהוצאת 'דאר אלסאקי' בבירות:

1. 'טעם אסוד... ראיחה סודאא' ('טעם שחור... ריח שחור') (2008, שתי מהדורות).
2. 'אליהודי אלחאלי' ('היהודי היפה') (2009, שתי מהדורות). ראה אור בתרגום צרפתי של Khaled Osman בשיתוף Ola Mehanna בהוצאת Liana Levi בפרס – *Le Beau Juif* (2011) ובתרגום איטלקי של Maria Avino – *Il Bell'Ebreo* (מילנו 2012).³⁰
3. 'חרמה' ('אשה') (2012). ראה אור בתרגום צרפתי של Khaled Osman בשיתוף Ola Mehanna בהוצאת Liana Levi בפרס – *La Femme Interdite* (2015) ובתרגום אנגלי של T.A. Aplin – *Hurma* (לונדון 2015). התרגום הצרפתי זכה בפרס הצרפתי לספרות ערבית לשנת 2015.
4. 'בכור עדני' ('קטורת עדנית') (2014).

³⁰ אמור לראות אור בקרוב גם בתרגומים לאנגלית, לכורדית ולעברית.

5. כמו כן כתב אלמקרי חיבור מדעי בשם 'אלכ'מר ואלנביד' פי אלסלאם' (=היין והנביד³¹ באסלאם) (בירות 2007).

אלמקרי נאלץ לגלות ממולדתו, הן מפאת המצב המדיני והמלחמה המשבשת את כל מערכות החיים והן מפאת האיומים על חייו, כולל פתוות של אנשי דת מוסלמים, בשל ביקורתו החריפה על החברה בתימן ועל השמרנות הדתית (ראו להלן). ב-13 באוקטובר 2015 הגיע לצרפת, נקלט באגודת העיתונאים (Maison des journalistes) וממשיך בפעילותו היוצרת. אף זכה להכרה בינלאומית: רשימות מפרי עטו ראו אור ב'ניו יורק טיימס' ובכתב העת הצרפתי *Libération* והוא אף משתתף בפסטיבלים בינלאומיים לספרות הנערכים באירופה.

עלי אלמקרי הוא מבקר חריף של החברה בתימן ושל המסורת הדתית. הכלי הספרותי שאלמקרי בחר בו להביע את ביקורתו על החברה בתימן הוא הרומן. ללא כל מורא ובביטויים נועזים מאוד הוא תוקף ללא רחם את היחס השלילי כלפי המיעוטים, המגזרים החלשים בחברה: אכ'דאם (ראו להלן),³² הנשים והיהודים. בסופו של דבר אף לא נרתע מלהרים את קולמוסו כנגד איסור חמור בדת האסלאם – שתיית יין ומשקאות אלכוהוליים בכלל. יש לציין, שבכתיבתו הוא משלב חקירה היסטורית ברמה מדעית, כדי לבסס את גינויו החריף לתופעות החברתיות השליליות שהיו חלק בלתי נפרד מן המורשת התרבותית של החברה התימנית מימים ימימה. אלמקרי מתייחס לעניינים יהודיים בשניים מספריו:

1. אליהודי אלחאלי

רומן זה, שלהערכתי הוא החשוב מכל ספריו – כפי שניתן לשפוט משפע המאמרים שנכתבו עליו ומן התגובות עליו בתקשורת ובספרות הערבית³³ – מתאר אהבה בלתי אפשרית לכאורה בין צעיר יהודי לבין אשה מבוגרת ממנו, בתו של חכם דת מוסלמי. סיפור האהבה מוצג תוך כדי הבעת ביקורת על החברה היהודית ועל החברה המוסלמית בתימן כאחד, שאינן מוכנות לקבל את הזיווג הזה. בסיס הספר הזה מבחינה רעיונית הוא

³¹ הנביד' הוא משקה המופק מפירות כלשהם, כגון ענבים, תמרים או תאנים; הוא עשוי להיות מעין מיץ פירות בלבד או משקה אלכוהולי במידה זו או אחרת, בהתאם למידת התסיסה במהלך הכנתו.

³² הכוונה לקבוצה דמוגרפית נחותה ביותר מבחינה חברתית, אפילו מן היהודים. על מעמד זה במכלול הריבוד החברתי של תימן, ראו גמליאלי תשל"ו; סייף 2005; אלחכמי 2010; עוד ראו הדין וחשבון מחודש מאי 2011, שהוגש לוועדת האו"ם ל-UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, מפרט את הקיפוח של האכ'דאם בתחומי חיים השונים (https://idsn.org/wp-content/uploads/user_folder/pdf/New_files/UN/TB/CESCR_Yemen2011.pdf).

³³ ראו טובי תשע"ז (בייחוד עמ' 209, הערה 1, ועמ' 228–229); וראפי 2021; אירבינג 2024; וכן המאמרים ברשימה הביבליוגרפית שבסוף מאמרו של ראשד 2020.

חופש הפרט והשוויון בין בני אדם מכל דת או מכל אומה. עוד יש לציין, כי ספר כלול תיאור – אמנם בדיוני, אך מלא חמלה ואהדה – של תלאות יהודי תימן בדרכם לגלות מן זמן, תיאור שלא מצאנו כדוגמתו במקור כלשהו משל יהודי תימן המספרים על גלות מן זמן.

אלמקרי אינו מגלה עניין מיוחד ביהדות וביהודים, שלא בדומה באשר לשתיית היין על פי האסלאם או באשר לאכ'דאם. עניינו בהם נובע מתוך תפישה של אזרח יליד תימן, ארץ שהיתה בה אוכלוסיה יהודית חשובה ושמילאה תפקידים חיוניים בכלכלת הארץ; אך לא די שלא נהנתה משוויון זכויות, אלא אף היתה נתונה לאפליה מצד השלטון ומיחס שלילי מצד הסביבה. מכל מקום, הוא דוחה כליל את העמדה העוינת של האסלאם המסורתי אל היהדות ואל היהודים ומתייחס אליהם באופן שוויוני. תפישה זו היא חלק מן הפילוסופיה הרעיונית-החברתית של אלמקרי, המוטמעת היטב בכל הרומנים שלו, והבאה להגן על מיעוט כלשהו – דתי, לאומי, חברתי, או מגדרי, כפי שראינו בפרק הקודם.

הרומן שבו הציג לראשונה עמדתו זו, הוא הרומן השני פרי עטו, בעל השם הפרובוקטיבי והמאתגר – 'אליהודי אלחאלי', שראה אור שנה לאחר פרסום הרומן הראשון שלו 'טעם אסוד... ראיחה סודאא', ושבו הציף אל פני התודעה הציבורית את הסוגיה הכאובה של האכ'דאם בחברה התימנית. יש כמובן לתת את הדעת לכך, שבעיית השתלבות האכ'דאם בחברה התימנית היא שאלה קרדינלית, רלבנטית ואקטואלית לזמן חיבורו של הרומן הדן בעניין זה. לעומת זאת, שאלת מעמדם של היהודים בחברה התימנית היתה כמעט חסרת חשיבות, לפי שבעת כתיבת הרומן 'אליהודי אלחאלי' והוצאתו לאור לא היו בתימן אלא מאות ספורות של יהודים, לאחר שרובם יצאו ממנה לארץ ישראל מאז ראשית שנות השמונים במאה הי"ט. נראה, אפוא, שההתייחסות ליהדות והיהודים בחיבורי אלמקרי שנכתבו ופורסמו בעשור הראשון למאה העשרים ואחת, אינה נובעת אך ורק מאזרחותו התימנית, אלא גם מהשתייכותו הדתית והלאומית לאסלאם ולעמי ערב. ראייה ברורה לכך בסיפור המובא בספר 'חרמה' (2012) שנידון לעיל, על נערה בשם שירין שנאסרה על ידי שלטונות איראן על שהצהירה לעיתון בריטי כי היא אוהבת בחור יהודי באיראן וכי מבחינתה אין כל מניעה להינשא לו. להלן תרגום הסיפור כפי שמביאה אותו גיבורת הספר (עמ' 137–138):

יש נשים אחרות שאין לשכחן. [...] שירין, שהשלטונות האשימוה בהסתה נגד החוק האסלאמי האיראני על כך שהסירה את החג'אב בהפגנות להבעת התנגדות, ועל כך שהצהירה לעיתון בריטי, כי היא אוהבת צעיר הנמנה עם העדה היהודית באיראן וכי אין מבחינתה כל מניעה להינשא לו. אמרה לי בשכנוע תקיף: "הבעיה, באשר לי, בשלטון

האיראני, שכן הדבר החמור ביותר שהוא יכול לעשות לו הוא להרגנו. ואנו, כפי שאת רואה, הרוגות בחיים, אין לנו חיים. אלא הבעיה בצעיר היהודי שלא העז, כמוני. להצהיר על רצונו לשאת אותי לאשה". היא הבהירה דבריה: "הוא לא יכול, ואפילו על רצונו גרידא. בהתחלה כתב לי מכתב שהביע בו את אהבתו, אחר כך חזר בו וביקשני להשיבו לו, מחשש שייפול בידי מישהו, כשהוא מדגיש כי לא חדל מלאהוב אותי. וברבות הימים, לא חזר לומר לי מלות אהבה בקול נשמע, כשהיינו נפגשים. נראה שהיה חושש אפילו מן הקירות, וכאילו יש בהם או מאחוריהם מכשירי האזנה. אחר כך החל להביע אהבתו לי בתנועות עיניו, אבל עיניו באותה עת היו נעות לכיוונים אחרים ברחוב, או מכוונות אל מאחורי חלונות או גגות או אל בתי הקפה, מחשש שמישהו צופה עלינו או אפילו רואה אותנו. [...] הייתי חשה שאמנם כן הוא באהבתו אלי, על אף כל המשוכות וההסתרה, ואף אני השבתי לו אהבה. על כן, לכשאצא מבית הסוהר הזה, אם אצא ואני בחיים, אעלה תחילה אל קברו, שכן הוא כבר התאבד כאשר שמע שנאסרתי, בוודאי פחד שיבואו אליו אם אגלה את שמו, ויאסרוהו כמוני, וישיאר במאסר כל חייו. הפחד שמא יאסר כל ימי חייו לא מש ממנו ולא יכול להשתחרר מכך אפילו במוות, לפי שלא הודיע למה התאבד".

שם הספר 'אליהודי אלחאלי' אינו מקורי ואינו אלא תרגום של כותרת המשנה של הספר *Clotilde de Lusignan ou, Le Beau Juif* (פריס 1822) מאת הסופר הצרפתי המפורסם אונוורה דה בלזק (1799–1850), רומן נעורים ארוטי – סיפור אהבתם של צעיר יהודי יפה תואר בשם נפתלי, שאינו אלא ההרפתקן גסטון השני, נסיך פרובנס, לִי־Clotilde de Lusignan בתו של Jean מלך קפריסין הגולה (הדמויות בדיוניות כולן!), אף שהנערה המחוזרת יודעת כי אין היא יכולה להשתייך לבן המעמד הנמוך בחברה (paria).³⁴ עלילת הסיפור שטווה אלמקרי לכאורה דומה: סיפור אהבה שאירע במאה הי"ז בעיירה רִי־דה שמצפון מערב לצנעא, בין צעירה מוסלמית משכילה – פאטמה בת המופתי המקומי, לבין צעיר יהודי יפה תואר בשם סאלם שבא לבית אביה בשליחות אביו שהיה מבצע מלאכות שונות בבית זה. משראתה אותו לראשונה כינתה אותו 'אליהודי אלחאלי' ('היהודי היפה'), וכך במשך כל התקופה שהיו יחד, ומכאן שם הספר. דומה שמיקום סיפור האהבה בעיירה רִי־דה אינו מקרי ולא נועד אלא להקנות ממד עכשווי לספר ולמגמתו הרעיונית, שנרמזה לעיל. הקהילה היהודית בעיירה זו לא היתה מן החשובות בתולדות יהודי תימן ורק לקראת סוף המאה העשרים עלתה חשיבותה, משנעשתה הקהילה הגדולה ביותר של שרידי יהודי תימן.

עוד ראוי לציין, כי בחודש נובמבר בשנת 2007, כשנתיים לפני שיצא לאור הספר 'אליהודי אלחאלי', אירעה פרשה שחוללה רעש גדול, נישואי נערה יהודייה בשם נינוה

³⁴ על רומן זה, ראו לוראן 2001.

בת סלימאן יחיא דוד לנער מוסלמי. יהודי הקהילה ביקשו לבטל את הנישואין בטענה שהם נכפו על הנערה היהודייה ועירבו בעניין את השגרירות האמריקנית ואת קרובי משפחתה בישראל ואף הציעו כופר בסכום של חמש מאות אלף ריאל לשחרורה, אך הנערה הצהירה כי הדבר נעשה ברצונה וכי בהיותה בת שמונה עשרה שנים זכותה לקבוע את עתידה לפי בחירתה. בכך נסתיימה הפרשה.

מכל מקום, אלמקרי מרחיק את סיפורו על דרך ההזרה אחורה למאה הי"ז, מתוך כוונה להעניק לו עומק היסטורי, ומעמידו על אהבה בין נערה מוסלמית לבין יהודי, כדי להעצים את המסר השוויוני העומד בבסיס הספר. וכפי שנראה, הדמות העיקרית בספר אינה זו של 'אליהודי אלחאלי', כפי שמשתמע משם הספר ומן העובדה שהוא הדובר בו, אלא דווקא הנערה המוסלמית פאטמה. אין צריך לומר, כי שמות הנערה המוסלמית והנער היהודי ייצוגיים לשתי הדתות. פאטמה היא בתו היחידה של מוחמד נביא האסלאם מאשתו הראשונה כ'דיג'ה ואשת עלי בן דודו, שממנו נשתלשלה הכת השיעית באסלאם. היא נחשבת לאשה הקדושה באסלאם השיעי ובדומה לנביאים ולאמאמים השיעים מיוחסת לה תכונת ה'עצמה', כלומר שמעולם אינה טועה. ואילו סאלם – הוא שמו של ר' שלום שבזי, הדמות הנערצת ביותר על יהודי תימן והידועה ביותר מביניהם בקרב המוסלמים בארץ זו, ואף משולבת בספר, בתיאור גלות מן הע. ³⁵

מעניינת ההשוואה שערך פרופ' מאיר בראשר בין הסופרים עלי אלמקרי לבין חאמד עבד אלצמד, ³⁶ שניהם מבקרים נועזים וחדים עין בעולם האסלאם כן-זמננו. לדברי בראשר, אף שניתן לראות בין שניהם הבדלים ניכרים בחריפות הביקורת כלפי החברה המוסלמית ביחסה ליהודים, הרי הצד השווה לשניהם הוא הקריאה לחירות המחשבה, ליחס הוגן כלפי מיעוטים ולהפסקת האפליה כלפי נשים. משותפת להם גם הנועזות להביע דעותיהם ולהסתכן במחיר שגובה השמעתם ברבים, ובכלל כך איומים מתמידים על חייהם. ³⁷

על כל פנים, בספר 'אליהודי אלחאלי' מביע אלמקרי את השקפתו האוניברסלית בעניין השוויוניות, מעבר לתחום שבין מוסלמים ליהודים, במשפט אחד המושם בפיו של אבראהים – נכדם של סאלם ופאטמה – המתלבט במשך חמש שנים באשר לזהותו, עד שהגיע למסקנה הסופית בעניין זה (עמ' 142):

³⁵ השו Yemen Press מיום 18 מאי 2013 (<https://yemen-press.com/news19245.html>).

³⁶ סופר יליד מצרים (1972), החי בגרמניה וכותב ומפרסם בערבית ובגרמנית.

³⁷ בראשר תש"ף.

ביליתי [את חמש השנים] עם סבי [סאלם] כדי ללמוד ממנו את שתי השפות – העברית והערבית. אחר כך – את הדתות היהודית, האסלאמית והנוצרית, וידיעות מסוימות על הבודהיזם, טאואיזם וקונפוציאניזם [שלוש הדתות הסיניות העיקריות], והמיתולוגיות הבבלית והיוונית והספרויות הערבית, הפרסית וההודית.

בכך מקשר אלמקרי בין שתי מהויות מרכזיות בתורתו הפילוסופית, שאחת מהן אינה אפשרית בלעדי חברתה, לפי שכל אחת מהן נובע מן האחרת: שוויוניות והשכלה. אי-אפשר לו לאדם להיות בעל תפישה שוויונית אם אינו מכיר תרבויות אחרות: אדם המכיר את תרבויות העולם השונות פתח תפישה שוויונית; ולהפך – אדם בעל תפישה שוויונית ירצה להכיר מתוך הערכה את תרבויות העולם השונות.

רעיון זה תואם לחלוטין את דמותה של פאטמה ב'אליהודי אלחאלי', דמות של אשה משכילה – שאמנם אינה מייצגת את החברה המוסלמית, ובוודאי לא בתימן – אך היא מתייחסת בשוויון גמור, ואף באהדה יתרה, לנער היהודי המשתייך למעמד נחות בחברה המוסלמית בתימן. לא זו אף זו, היא היוזמת את הרחבת השכלתו על ידי לימוד הלשון הערבית המייצגת את תרבות ה'אחר', הרוב המוסלמי המתבדל מן המיעוט היהודי ומתנשא עליו; ובאותה עת, אף היא מבקשת ללמוד את תרבות ה'אחר', כדי להרחיב השכלתה. וכבר אמרנו לעיל, כי גילום תפישותיו הפילוסופיות של אלמקרי דווקא בדמות של אשה מוסלמית נובעת מכך שהמסר שלו מופנה בעיקר לחברה המוסלמית בתימן, ובכך הוא משרטט שלוש מטרות: שוויון מגדרי (נשים וגברים) – שלמענו הקדיש את ספרו 'חרמה'; שוויון חברתי-מעמדי – שלמענו הקדיש את ספרו 'טעם אסוד... ראיחה סודא'; רכישת השכלה רחבה בהקף בינלאומי, חוצת גבולות דת, לשון, לאום וזמן.

2. 'בכ'ור עדני'

השקפתו השוויונית-האוניברסלית של אלמקרי עולה בפרוטרוט ובהעצמה גם מספר זה, שבו שרטט. התמונה האוטופית המעוצבת בו היא של חיי שיתוף בין בני דתות ואמונות שונות – מוסלמים, יהודים, נוצרים, הינדים, זורואסטרים, בודהיסטים, מאמיני קונפוציוס ובעלי אמונות אחרות, לצד חסרי אמונה ודת, בעיר הבינלאומית עדן שפתחה שעריה לבני אדם מכל הסוגים הנ"ל; כל זאת באמצעות סיפורי אהבה. הספר ראוי לדיון נרחב בפני עצמו, הן מבחינת הרעיונות הכלליים המוצגים בו באשר למהותה של מולדת ולשוויוניות האוניברסלית, הן מבחינת יחס המחבר לשילוב העיר עדן במסגרת איחוד הסולטאנויות של דרום תימן ולמשטר הקומוניסטי שהונהג בה, אך אנו נסתפק להלן בכל הנוגע לשילוב הנושא היהודי ברומן.

עלילת הרומן סובבת על חוג של אנשים צעירים, גברים ונשים, בני דתות שונות, ממוצא מקומי וממוצא אירופי, המבלים רוב זמנם בקזינו שבעיר עדן. האירועים ההיסטוריים ורעיונות השוויון של המחבר מוצגים כולם באמצעות בני החבורה הנ"ל ובאמצעות הקזינו. ההתפתחות הכללית של העלילה היא של הידרדרות טרגית למן המצב החיובי האוטופי המשתקף בחברת הצעירים הנ"ל ועד להתפרקות מסגרת חברתית זו וסגירת הקזינו והרס מבנהו. מבחינה היסטורית, ראשית העלילה בעדן שתחת השלטון הבריטי, במחצית השנייה של שנות הארבעים במאה העשרים, עת שרר בעיר שוויון בין-דתי, בין-לאומי ואפילו בין-מגדרי. לענייננו חשובה ביותר העובדה, שהרכיב היהודי של החוג הנ"ל הוא למעשה עיקרו: הבעלים של הקזינו יהודי, מנהלת הקזינו בת לאם יהודייה שנישאה למוסלמי וגדלה בקרב מוסלמים, והדמות העיקרית בפעילות הבידורית שבקזינו היא הזמרת היהודייה 'שִׁמְעָה'. על יחסו המיוחד של אלמקרי לדמותה נוכל ללמוד לא רק מן המקום החשוב שהעניק לה בעלילת הרומן, אלא גם מכך שהוא טורח להזכירה בתמצית הרומן המובאת בצדה האחורי של כריכת הספר (בתרגום מערבית):

בעדן, החיה חיים עשירים מגוונים [...] והקול של שמעה, הזמרת היהודייה המשרטטת בקולה גבולות עיר שקצותיה משתרעים למרחוק, נעשה חלק מן ההיסטוריה של עדן המתקוממת נגד הכיבוש, ואשר החלה לאבד את זכרונה, ומן הכלול בה חנותו של היהודי שהיה אוֹצֵר לסודותיה וּמְשַׁמֵּר רגשי האהבה, הגעגועים והייסורים של בניה. רומן על היסטוריה וקסם, אהבה ומהפכה. מחפש את המשמעות של המולדת, בעיר שעד לאחרונה היתה מולדת לכל הבאים אליה, מוגנים בקול החם של שמעה.

קרוב לוודאי שאת השם 'שִׁמְעָה' – הנפוץ מאוד בקרב יהודי תימן – שאל אלמקרי משמה של שושנה טובי, הזמרת הישראלית ילדת תימן ובוגרת להקת 'ענבל', המתגוררת זה שנים רבות בניו יורק, שבשנת 1990 הוזמנה על ידי ממשלת תימן והופיעה בטלביזיה המקומית ואף ביצעה את שיריה בפני אנשי השלטון בארץ זו.³⁸ בתימן הופיעה בשמה המקורי 'שִׁמְעָה', שיהודי תימן עם עלותם ארצה המירוהו תמיד לשם העברי 'שושנה'.³⁹ כפי שנמסר, הופעתה בטלביזיה התימנית גרמה להתרגשות בקרב הצופים, עד כי לא יכלה לטייל ברחובות צנעא, עקב ההמון שצעק לעברה בהתלהבות: "שִׁמְעָה, שִׁמְעָה".⁴⁰ אלמקרי, ששמה של זמרת זו נחרת בזכרוננו מאז הופעתה בתימן, העניק אותו אפוא

³⁸ ראו טויל תשס"ז, עמ' 230, 236, 248–249.

³⁹ המשמעות המילונית של שם העצם 'שמעה' הוא נר,

⁴⁰ ראו דברי איתמר פנחס ב-MeF-T7BZj5w. <https://www.youtube.com/watch?v=MeF-T7BZj5w>. יש לציין, כי הביצועים המוסיקליים של זמרים ישראלים יוצאי תימן, כגון עפרה חזה וז"ל, ברכה כהן וציון גולן אהובים מאוד על תושבי תימן, כפי שאפשר להיווכח מאתר 'וטיוב'.

לדמות של הזמרת היהודייה ברומן הנדון, שהיו לה ארבעה בעלים-מאהבים ממגוון רחב של דתות ולאומים, כדי לסמל את הרבגוניות החברתית האוטופית של העיר עדן. אף שהרומן 'בכור עדן' מכוון להציג תפישה אוניברסליסטית, אי אפשר להתעלם מן היחס המיוחד שאלמקרי מציג בו כלפי היהודים. בריאיון אתו הביא כדוגמה נאותה לחיי שיתוף דווקא את הרובע היהודי בעדן, שבו התגוררו אנשים מבני דתות ולאומים שונים, וכפי שתיאר בספר (עמ' 153–154):

אף ששם השכונה קשור ביהודים, הרי שהייתי נוכח לדעת כי רבים מבתי היהודים והבניאנים [היהודים] והזוראסטרים היו סמוכים לבתי היהודים בשכונה עצמה. כפי שהייתי רואה את מסגד אלעסקלאני בסגנונו העתיק. הייתי עובר כל יום לפניו, בין רחוב חסן עלי ורחוב הסביל. ובמקום אחר לא רחוק ממנו, הייתי יכול לראות, באותה דרך, את בית הכנסת היהודי הגדול 'כוכב אברהם' (נג'מת אפראהם) ובית הפולחן של הבניאנים 'שרי תירישמיר' וכנסיית סנט ג'ורג' ובית הספר ללבהרה⁴¹ שעל שְׁעָרוֹ היה חרות: 'חי וקיים' (יא חֵי יא קִיּוּם).

ראשית ההתפרקות של המסגרת החברתית, העומדת במרכז עלילת הרומן לכל אָרְפָה, היא דווקא עם עליית יהודי תימן לארץ ישראל, שאלמקרי מתייחס אליה בהבנה גדולה. אף שתימן היתה מולדת ליהודיה, הרי הוא רואה בכך מימוש מוצדק של החלום ההיסטוריהלאומי של יהודי תימן למולדת אחרת; וכלשונו (עמ' 218): "כאן אליהוד יחלמון בְּטֶן ויעישון פי נֶטֶן" (=היו היהודים חולמים על מולדת וחיים במולדת). לא די שהוא מתאר באהדה רבה את מחנה חאשד שבעדן, אלא אף משלב בכמה מקומות בספרו את השיר למחבר היהודי האנונימי מתימן, 'רמאני עיטמוס מן פוק וכרה', ויודע לציין כי שם העצם 'עיטמוס' מכוון למשיח הגואל ('אלמסיח אלמֶכֶ'לִי') (עמ' 169–170, 207–208). כדרכו, מבטא אלמקרי את התהפוכות ההיסטוריות באמצעות בני החוג של הקזינו. בנידון דידן, עלייתה לישראל של שְׁמֶעָה, סמל הרב־תרבותיות והרב־חברתיות בעדן, אמנם לאחר התלבטויות רבות. המשמעות הרבה הנובעת מעלייתה של שְׁמֶעָה ביחס לאופיה הייחודי של עדן שהלך והתמעט, מובעת על ידי המחבר באמצעות השפעת הדבר על הקזינו, שלא חזר לאיתנו מיום שְׁמֶעָה פרשה ממנו.

אך להשקפת אלמקרי, העלייה לארץ ישראל אינה מוסברת רק ברצון היהודים להגשים את חלומם למולדת אחרת משלהם, אלא גם בהתנפלות המוסלמים הקיצוניים על הרובע היהודי בעקבות הכרזת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 על חלוקת ארץ ישראל והקמת מדינה יהודית לצד מדינה ערבית. בהתנפלות זו נהרגו יהודים רבים, נשרפו בתים וחנויות ובתי ספר, כפי שהמחבר טורח לתאר, אך אף כאן מתמקד התיאור במה שאירע

⁴¹ כת מוסלמית עלווית בתימן ובהודו המאמינה במציאות אִמָּאם נסתר שאינו משושלת הַזִּיִּדִים.

לאחר מבני החבורה הנ"ל שחנות הבשמים המפורסמת שלו בעדן נשרפה על ידי הפורעים. וכדי להשלים את השקפתו האוניברסליסטית, הוא מביא קינה שמשמיעה מוסלמית על המעשים האיומים (עמ' 202, בתרגום מערבית): "בא היהודי, צועק לאמר: 'הו, רכושי! / נתקבצו המוסלמים והרגו את ילדי'. / בא היהודי צועק: 'בית זה הוא ביתי'. / זרמו דמעותיו – בכה, שבעה בוסתנים השקה".

השלב הבא של אַבְדֵן עדן האוטופית היה עם המלחמה האכזרית להשגת העצמאות ולסילוק השלטון הבריטי, המגולם ברומן במעשה המזוויע של שחיטת בני זוג מוסלמים מן הדמויות הידועות שברומן על ידי הקיצוניים, עריפת ראשיהם והשלכת גופותיהם הערומות באחד מרחובות העיר (עמ' 304).

התמונה הבדיונית הסוריאליסטית ביותר, נקודת השיא המרגשת ביותר בכל הרומן, אך אולי גם משקפת יותר מכל את שאיפות המחבר לסדר של שלום עולמי, היא של האירוע ב'יום אלֶןֶקפה אלֶפֶרֶא' שב'עיד אלאצ'חא', אחד הימים המקודשים ביותר באסלאם. ברחבי עדן נפוצה השמועה כי הזמרת שִמְעָה שלחה שיר מוקלט שיושמע ברבים. ההמונים שנתקבצו לשמוע את קולה של הזמרת האהובה. בדברי הפתיחה לשיר סיפרה שִמְעָה שהיא גרה ב'ראש העין' (כך, בעברית באותיות ערביות!) וכי השיר מוקדש לכל הנהרגים באשר הם. הכותרת שנתן אלֶמְקֵרִי לפרק המתאר אירוע זה הוא לא פחות מאשר 'קדיש לזיכרון' (במקור, בתעתיק ערבי: 'כאדיש לאלד'כרא') (עמ' 295, בתרגום מערבית):

לבני משפחתנו הרחוקים בקבריהם, קדיש
למעונים במשרפות הגורל, קדיש
לנעדרים ולהרוגים, קדיש
לאשר נהרגו בשל חלומותיהם, קדיש
ולאשר לא נהרג והניח דעתו באֶלֶם ובשלום עד אשר מת, קדיש
ליהודים ולכל המוסלמים וחסידיו המשיח [ישו], קדיש
לכל בני אנוש והגזעים והאמונות, קדיש
לכל מי שעלה שמו ומת, או מת ולא עלה שמו, קדיש

כמובן, מילות השיר, ובמיוחד מלת הקבע 'קדיש' המסיימת את כל טוריו, המתהדהדות מזכרון השואה במלחמת העולם השנייה, מעוררות תחושה של הזדהות עם סבלו ועם גורלו של העם היהודי.

דעיכתה המוחלטת של עדן האוטופית הגיעה עם מהפכת 1970, עת הפכה להיות 'הרפובליקה הדמוקרטית העממית של עדן' והצטרפה לגוש הקומוניסטי בראשות ברית

המועצות. גיבור הרומן, מישל שמוצאו בצרפת (דמות בדיונית), אך למד ערבית ואימץ למעשה את עדן כמולדת, אינו מוצא יותר את מקומו בעיר זו. כל בני החבורה נטשו את העיר או נכלאו על ידי המהפכנים, הקזינו נהרס על ידי שליחי הממשל הטוטליטרי ובניינים ומפעלים רבים הולאמו על ידי. אף השריד האחרון ליהדות עדן, עֶבְדָּה חג'אזי היהודי (דמות בדיונית), ששמו המקורי היה סעיד בן ישראל (!) שבנסיבות הזמן גדל כמסלמי, אך לא התכחש לבני עמו המקוריים ואף הוא שסייע לשמירה לצאת מעדן, יוצא מן העיר.

כך, על פי הבדיון הספרותי של אלמקרי, שעל דרך המיזיס משתקפת בו המציאות האמיתית, בא קיצה של המולדת עדן: קץ חרות הפרט, קץ הקיום היהודי בעיר, ומעל לכל – קץ השוויוניות האנושית האוניברסלית.

ג. מוחמד אלסמאני

בעיר עדן מרוכזת התנועה הבדלנית הפועלת נגד שלטון החות'ים. אחד הפעילים המרכזיים של תנועה זו, הנתמכת על ידי איחוד האמירויות שבמפרץ הפרסי הוא השייך האני בן-בריק יליד עדן. בציוץ בטוויטר ב־15.8.2024 כתב בן-בריק, אם רק תפתח תלאביב את שעריה, אגיע לבקר את אחינו יהודי תימן בביתם בישראל ואעלה להתפלל במסגד אליאקצא, עוד לפני החתימה על הסכם השלום בין איחוד האמירויות לישראל. בוקר טוב שלום, דרקיום וקבלת האחר.⁴² לא ייפלא אפוא, שמי שביקש להינצל מחמתם האכזרית של השליטים החות'ים בצנעא נמלט לעיר עדן החופשית.

כך אירע למוחמד אלסמאני, יליד צנעא (1986) לזוג הורים רופאים. הוא גדל כמסלמי אדוק וחונך לחשוב על נוצרים ויהודים כעל אויביו. אבל כשקיבל ממורהו הנוצרי באוניברסיטת צנעא בחשאי עותק של התנ"ך והחל לקרוא בו, התעוררו בו ספקות בכל מה שהאמין בו קודם לכן. לאחר שהתחבר ליהודים ולנוצרים ברשתות החברתיות ובכנסים בינ-דתיים בינלאומיים, נעשה מוחמד פעיל ושם לו למטרה לקדם דיאלוג ושיתוף פעולה בתימן. פעולותיו אלו גרמו לו להיות נרדף על ידי חוגים אסלאמיים קיצוניים באיומי מוות. כדי להגן על עצמו ועל בני משפחתו שנרדפו אף הם, נמלט אלסמאני לעיר הנמל עדן שבדרום תימן, החופשית משלטון החות'ים. מאחר שגם שם היו חייב בסכנה, כשירות נורו לעבר ביתו ורימונים התפוצצו מחוץ לחלון ביתו, החליט מוחמד בשנת 2015 להימלט כליל מתימן. הוא פנה לארגונים הבינלאומיים שהיה בקשר

⁴² על פי פזית רבינא, ישראל, האמירויות ותימן: שיתוף הפעולה שישנה את האזור (מקור ראשון, יד באלול ה'תש"ף / 03/09/2020).

אתם, וארבעה מאנשיהם – יהודים אזרחי ארה"ב – מילטו אותו בחשאי בסירה מנמל עדן לנמל ג'בוטי שבמזרח אפריקה ומשם לארה"ב. לאחר שנקלט בארה"ב על ידי הקהילה היהודית ואף השתתף, בסדר ליל פסח בבית משפחה יהודית, יזם אלסמאני הקמת ארגון בשם Abrahamic House (=בית אברהם) הפועל לבניית גשרים באמצעות חילופי ערכי ליבה המגדירים את המסורות של בני דתות שונות – יהודים, נוצרים, מוסלמים ובהאים. את תורתו ליהודים שמילטוהו מתימן ואת השקפותיו החיוביות כלפיהם וכלפי היהדות בכלל הביע מוחמד אלסמאני בגלוי בספרו האוטוביוגרפי – *The Fox Hunt: A Memoir of Yemen and My Odyssey to America* (New York 2018). יש לתת את הדעת לשמו של הספר המהדהד את המשל התלמודי על השועל והדגים המובא בשם 'ר' עקיבא (מסכת ברכות, דף סא, ב), כפי שהוא מפרש בהרחבה בראש האפילוג של הספר:⁴³

A fox is bathing in the stream when he sees a school of fish racing frantically through the water. He asks what the trouble is, and they explain that fishermen have cast their nets and are in pursuit. The fox, hearing the panic in their voices offers to take them to dry land; all they have to do is hop on his back. The fish laugh and refuse the offer. "Fox," they say, "you are wily, but you can't fool us! The water is our home. If we are in danger here, what chance do we have on dry land?"

This parable is attributed to the Jewish scholar Rabbi Akiva, who lived in Caesarea back in the first and second centuries. According to this learned man, the fish are correct. They belong in the water; without it, they'll die. But I offer another interpretation: What if the fox is correct? What if there are instances in which the right choice is to leave your natural habitat? What if the only way to survive is to trust the alleged enemy?

I've been living in the United States for over two years now. This is the land I was taught to hate, filled with people I was taught to condemn. But I've been overwhelmed by friendship, support, and love.

שועל רוחץ בנחל כשהוא רואה להקת דגים דוהרת בטירוף במים. הוא שואל מה הבעיה, והם מסבירים שהדייגים הטילו את רשתותיהם והם רודפים. השועל, בשומע את הבהלה בקולותיהם, מציע לקחתם ליבשה; כל מה שהם צריכים לעשות זה לקפוץ על גבו. הדגים צוחקים ומסרבים להצעה. "שועל", הם אומרים, "תה ערמומי, אבל אתה לא יכול לרמותנו!

⁴³ אלסמאני 2018, עמ' 297–298.

המים הם הבית שלנו. אם אנחנו בסכנה כאן, איזה סיכוי יש לנו על יבשה?" משל זה מיוחס למלומד היהודי רבי עקיבא, שחי בקיסריה עוד במאות הראשונה והשנייה. לפי מלומד זה, הדגים צודקים. הם שייכים למים; בלעדיו – הם ימותו. אבל אני מציע פרשנות אחרת: מה אם השועל צודק? מה אם יש מקרים שבהם הבחירה הנכונה היא לעזוב את בית הגידול הטבעי שלך? מה אם הדרך היחידה לשרוד היא לבטוח באויב לכאורה? אני גר בארצות הברית כבר למעלה משנתיים. זו הארץ שלימדו אותי לשנוא, עם אנשים שלימדו אותי לגנות. אבל הייתי מוצפת בחברות, בתמיכה ובאהבה.

כאמור, אלסמאן נקלט בארה"ב על ידי יהודים ובספר זכרונותיו הוא מרבה להתייחס לעניינים יהודיים, כמפורט באינדקס תחת הערך: Jews: Bible (Old Testament); crossing to Promised Land; dietary laws; escape from Soviet Union; history of; as identity; interfaith activism; Muslim hatred of; parable of fox and fish; Passover seder; social activism; in Yemen; Yemen expulsion of; See also Holocaust; Israel. יש לציין, כי הערך המפורט ביותר מכל הנ"ל הוא Muslim hatred of [Jews].

ד. סמיר מוחמד

סופר חשוב אחר שחי בעדן הוא סמיר מוחמד, מוסלמי שהתנצר, כפי שכתב על עצמו בפייסבוק: "I am Samer Mohammad and my life has been radically changed by Jesus. I am a former muslim, then Jesus stepped in and changed me to a man of love". ברומן שלו 'מופא סיתי, סירה ד'אתיה ללבן אלימני' (=העיר מוכ'א, ביוגרפיה סובייקטיבית של הקפה התימני), חצרמוות 2022, הוא מתאר בפרק 'נבואה' אליהודי יאאיר' (=נבואת היהודי יאיר; עמ' 161–192), מפגש שנערך בסוף המאה הי"ז בין יאיר, הצורף היהודי הזקן שגלה למוכ'א בגלות מן 1679, לבין סאבר, מוסלמי צעיר שמגיע אליו לתקן תכשיטים. בדיאלוג המתפתח ביניהם נחשף סיפורו של הצורף היהודי, המייצג את הקול של יהודי תימן, את הטרגדיה והתקנה שלהם בגלות ובמאבק לשימור זהותם התרבותית והדתית. יאיר, שהמחבר סמיר מוחמד מזדהה אתו, מציג את היהדות לא רק כדוקטרינה דתית, אלא כמרחב פילוסופי המציע אמונה באלוהים אחד ואתיקה של סובלנות. הצהרתו 'הדתות כולן מאת האל', ממחישה את שאיפתו לסובלנות דתית ולדרקיום ומעלה ביקורת על עיוות הדת בידי השלטון לצרכים פוליטיים. אף יש לציין, כי בהתכתבויות רבות אתי בדוא"ל מביע סמיר מוחמד את הערצתו הרבה לעם היהודי ולמדינת ישראל, לערכיה הדמוקרטיים ולחופש הפרט. בכלל, מרבה סמיר מוחמד להביע באינטרנט ללא חשש את דעותיו האוהדות לעם היהודי ולגלות ברבים את

העוולות שנעשו ליהודי תימן תחת השלטון המוסלמי בצנעא. כך, למשל, העלה לאחרונה בפייסבוק צילום של בית הכנסת היהודי החשוב ביותר בעיר זו שנודע בשם 'פניסת אלעלמא' ('מדרש החכמים'), שבעקבות הגירות שהוטלו על יהודי תימן בשנת 1667 וגירושם למנוע בשנת 1669, משמש עד היום כמסגד מוסלמי ושמו 'מסג'ד אלג'לא' (=מסגד הגולים). בצירוף לצילום הוסיף סמיר מוחמד דברי הסבר בלשון זו: "This is Al-Jalaa Mosque; it was once a Jewish synagogue before being converted into a mosque after the Jews were expelled from Sana'a, and their wealth, properties, and temples were looted in the 17th century, as mentioned in my novel Mocha City".

ברכת סמיר מוחמד למחבר המאמר לרגל חג הפסח תשפ"ה

זאת ועוד, בספרו 'ארצפה מתסרעה' (=מפגשים חפוזים; חמ"ד 2024), שבו הביא תיאור מפגשים עם אנשים שפגש אותם במהלך מסעותיו, הוא מגלה בקיאות רבה בתולדות ההתיישבות של עולי תימן בארץ ישראל. הכוונה למסופר בפרק הראשון בספר – 'תואר מע יהודי עלי מתן אלטאארה' (=שיחה עם יהודי בתוך המטוס; עמ' 7–17), שיחה עם נוסע יהודי מישראל, שבמהלכה הוא שואל אותו, אם הוא מודע לכך שעוד לפני היווסדה של תל אביב היו כבר בסביבתה שכונות של עולים מתימן. הנוסע מודה שאינו יודע על כך ואף מביע את פליאתו. בתגובה, מפרט סמיר מוחמד את כל השכונות התימניות בעיר תל אביב-יפו, מהן הוקמו לפני ייסוד תל אביב, ומהן – לאחר ייסודה. יתר על כן, במכתבו אלי לפני כשנה, שאל סמיר מוחמד לדעתי על הפרק העוסק ביהדות שהוא מתכוון לכלול בספרו העתידי, 'ישראל והצלחתה באיחוד העם'. להלן המשפטים הראשונים מפרק זה:

היהדות הציגה מודל ייחודי לאיחוד העם, תוך כדי הסתמכות על כתבי התורה ולימודי דת ככלי לעיצוב הפרט והחברה תחת חזון מאוחד המשלב מחויבות רוחנית, מוסרית וחברתית. התורה אינה רק טקסט מקודש אלא גם מערכת מקיפה המכתיבה את האופן שבו אדם חי ומתקשר עם הקב"ה ועם אחרים, ובכך מחזקת דפוס אחיד בקרב חסידיה. בין הטקסטים הבולטים התומכים בגישה זו ניתן למנות את עשרת הדיברות, הקובעים כללי יסוד להתנהגות אישית וקולקטיבית.

It seems that the climax of his identification with the Jewish people is expressed in a poem he wrote in English, the title of which is:

דומה כי שיא הזדהותו עם העם היהודי בא לידי ביטוי בשיר שכתב באנגלית, שכותרתו 'One Root, One Flame' (=שורש אחד, להבה אחת). הלן השיר במקורו האנגלי ובתרגומו לעברית:

I am Yemeni from ancient land אני תימני מארצות עתיקות
Where history lives in desert sands מקום שההיסטוריה חיה בחולות המדבר
Since Sheba's queen to Solomom came מאז הגיעה מלכת שבא לשלמה
Our roots entwined, one and the same. שורשינו שזורים זה בזה.
Though time divides, the bond is clear, אף שהעיתים מפרידים, הקשר ברור,
Our shared past draws us near העבר המשותף שלנו מקרב אותנו
Let us unite, as kin once more הבה נתאחד כבני משפחה, פעם נוספת
One heart, one root, one flame to soar. לב אחד, שורש אחד, להבה אחת
להמריא.

להלן שיר שכתב סמיר מוחמד ב־18 ליוני 2025, ביומה השישי של מלחמת 'עם כלביא', בנוסחו הערבי ובנוסחו האנגלי (אף הוא פרי עטו של המחבר):

زرادشت ولهيب الهيكل

في أرضٍ تهمسُ فيها عدنٌ باحتضار،
يمشي نبيان تحتَ المدار:
هذا يحملُ اللقافة في يده،
وذاك يحملُ نارًا بوعدِ ألّهة.

زرادشتִּי יִנְטֹץ מִן חֲجֵר פֶּאֶרְסִי,
בְּצוֹת מִן לֵהֶב וְנִגּוּם גָּמֻזָּה.

يحرسُ المحارقَ التي اشتعلتْ
حينَ حكم كورشُ، واستدارتِ الأسود.

لكنَّ قيثارةَ داوودَ ما زالتْ تهمسُ،
وترتجفُ أوتارُها بصلاةٍ خاشعةٍ.
مقلّعه استراح، لا ترسه،
فالهيكلُ ينتظرُ، والنارُ لم تُختم.

وفي العتمة، يلتقي ظلّان:
عرشُ الجبل، ومجلسُ القضاء.
واحدٌ يتوجّه تاجُ بابل،
وآخرٌ يحدّقُ في سماواتِ سيناء.

ثورُ عيلام ينطحُ البوابة،
والحرّاسُ يهمسون: "هذا قدر".
لكنَّ القدرَ تصوّغه الأيدي،
لا تُكتَبُ في رملِ الصحراءِ البارد.

فيقفُ داوودُ على تلّ الزيتون،
والنجومُ الصامتةُ تتحوّلُ إلى عزيمة.
لا ينطقُ كراهية، بل أنغامَ نور،
لكنّه يُبقي سيفه، استعدادًا لليل.

وزرادشتُ، في البعيد،
ما زالَ يرعى نيرانه، يُظللُ النهار.
لكن إن لامستُ ألسنتُهُ الجدرانَ المقدّسة،
انطلقَ البوقُ من من قلب الهيكل.

Zarathustra and the Fire of the Sanctuary

In a land where Eden whispers in her dying breath,
Two prophets walk beneath the arc of fate and death.
One bears the scroll—a covenant held high,
The other, fire promised by gods on high.

Zarathustra speaks from Persia's ancient stone,
With voice of flame and stars to men unknown.
He guards the pyres that once in glory burned,
When Cyrus ruled, and lion hearts were turned.

Yet David's lyre still shivers in the air,
Its strings a prayer, its silence steeped in care.
His sling now sleeps—but not the waiting shield,
The Temple watches, and the flame's unsealed.

And in the dusk, two shadows slow converge:
The mountain throne, the court where laws emerge.
One crowned with Babel's gold and ancient pride,
One lifts his gaze where Sinai's truths abide.

The bull of Elam strikes the iron gate,
While watchmen whisper low: "Behold, it's fate."
But fate is forged by hands of mortal kind,
Not carved in desert's ever-shifting rind.

Then David stands upon the olive hill,
And silent stars transform to steadfast will.
He speaks no hate, but sings in tones of flame,
And keeps his sword, though peace remains his aim.

And Zarathustra, distant, still and wide,
Tends sacred fire beneath the noonday tide.
But should his tongues reach Salem's hallowed wall,
The trumpet shall from Temple's heart befall.

ה. מג'די צאלח

אולם, כנגד היצירות המביעות אהדה ליהדות, יש יצירות המבקשות לנתק את יהודי תימן
מן הזיקה לארץ ישראל, מתוך הזדהות עם הפלסטינים במאבקם עם מדינת ישראל. היטיב
להבחין בכך פרופ' אברהם אלוראפי, פרופסור ממוצא תימני באוניברסיטת אלבהא

בריאץ' בירת סעודיה, המרבה לפרסם מאמרים מעמיקים על הספרות היפה החדשה בארצות האסלאם העוסקת ביהודים.⁴⁴ כך כתב במאמרו על הרומן 'אליהודי אלחאלי' לעלי אלמקרי:⁴⁵

בשל הסכסוך הפלסטיני-ישראלי, כתיבת סיפורת על יהודים בעולם הערבי מעוררת מחלוקת באופן קבוע על ידי השראה לשבחים ולדחייה באותה מידה. חלק מן הקוראים והמבקרים רואים בסיפורת כזו קריאה מצד סופרים אלה לנרמל עם הישראלים/היהודים הידועים בעוינותם לאסלאם ולמוסלמים במהלך הדורות. אחרים רואים בכתבים כאלה דבר נורמלי, כיוון שאין הם עוסקים בישראלים אלא בערבים-יהודים שהיו חלק בלתי נפרד מן הקהילה הערבית מאז ימי קדם.

אכן, כבר בשנת 1966 פרסם עפיף אלפתאח טבארה את ספרו 'אליהוד פי אלקראאן': תחליל עלמי לנצוץ אלקראאן פי אליהוד עלא צ'וא אלאחדא' אלחאצ'רה מע קצץ אנביאא אללה אבראהים ויוסף ומוסא עליהם אלסלאם (=היהודים בקוראן: ניתוח מדעי של פסוקי הקוראן על היהודים לאור אירועי זמננו עם סיפורי נביאי האל, אברהם, יוסף ומשה עליהם השלום; ביירות 1966). מטרת הספר מוצגת בפרק התשיעי של החלק הראשון: 'ממשלת ישראל לא תחזיק מעמד לעולם' (עמ' 89–94). הספר זוכה לפופולריות עצומה במדינות ערב, כפי שמעידה העובדה שהמהדורה האחת-עשרה שלו יצאה לאור בשנת 1986. כמו כן, כמאל סולימאן צליבי (1929–2011), ההיסטוריון הלבנוני הנודע מן האוניברסיטה האמריקאית בביירות, ומייסד ה-*Royal Institute for Interfaith Studies* (=המכון המלכותי ללימודים בין-דתיים) בעמאן (ירדן), פרסם בלונדון את ספרו *The Bible Came from Arabia* (=התנ"ך בא מערב האי ערב; לונדון 1985). הספר, שעורר עניין רב, יצא לאור שנה לאחר מכן בתרגום לערבית וזכה לחמש מהדורות נוספות (האחרונה ב-1977). הרעיון המרכזי של הספר הוא הקביעה שכל האירועים המיוחסים בתנ"ך לארץ ישראל (פלסטיין) התרחשו למעשה בחצי-האי-ערב. בעקבותיו, החוקר הלבנוני פרג' אללה צאלח דיב פרסם את שני ספרי (א) אל-תנראת אלערביה ואורשלים אלימניה (=התנ"ך הערבי וירושלים התימנית); (ב) אלימאן ואנביאא אל-תנראת: האל ג'אא אלמסיח אלא צנעאא (תימן ונביאי המקרא: האם המשיח בא לצנעא; ביירות 2011). ולמעשה אף יש שנכתבו ספרים אנטישמיים, כגון ספרו של נגיב אלכילאני *Dam li-faṭīr ṣahyūn* (=דם למצות ציון; ביירות 1981).

⁴⁴ ראו, למשל, וראפי 2020; 2023; 2024; 2024/6.

⁴⁵ וראפי 2021, עמ' 50.

חמשת הספרים הללו, שבהם הראיות המוצגות מופרכות לחלוטין מבחינה מדעית, ואשר נכתבו מתוך נטייה אנטי-ישראלית ואנטי-ציונית מובהקת, שמטרתה לשלול מהעם היהודי את זכותו על ארץ ישראל, לא זכו לשבחים רבים בתימן עצמה, למרות שארץ זו היתה – על פי שני המחברים – זירת האירועים המתוארים בספרי התנ"ך. לא ניתן להסיק מספרים אלה מסקנה כלשהי על יחסם של המלומדים והסופרים המוסלמים בתימן ליהודים בארצם.

מכל מקום, מג'די צאלח, רופא שיניים וסופר תימני, מאמץ גישה זו בספרו 'רחלת אל-אסראר אל-מדפונה' (=מסע הסודות הצפונים; ברלין 2019). ספר זה הוא רומן בדיוני על מסע יוסף הלוי לתימן בשנת 1870, שם ליווה אותו חיים חבשוש. מסע זה, שנועד לחשוף כתובות קדומות המלמדות על הקיום היהודי בתימן עוד לפני הופעת האסלאם, תואר בפרוטרוט על ידי חיים חבשוש בספר זכרונותיו הכתוב בערבית-יהודית בלהג הדבור בפי יהודי תימן.⁴⁶ אך מגמת מג'די צאלח ברומן שלו היא להוכיח כי אין כל קשר בין יהודי תימן לעם היהודי ולארץ ישראל. למעשה, חלק גדול מן הספר מוקדש לפנייתו של יוסף הלוי אל חיים חבשוש בעניין זהותו הלאומית ומוצאם של יהודי תימן, כשחבשוש משיב תמיד כי הוא ואבותיו מדורי דורות ילידי תימן ולא באו אליה מארץ ישראל.⁴⁷ כך כאשר הלוי מבקש מחבשוש בנימה מחייבת וסמכותית להתכונן לחזרה לארץ המובטחת: "הארץ המובטחת היא המושיע שלך [...] אני חולק עליכם שאתם התושבים המקוריים של תימן, נעקרתם מארץ ישראל בגלל החורבן שגרם הקיסר הרומי טיטוס. והגיע הזמן לחזור", משיב חבשוש כשהוא מגן בנחרצות על תימניותו: "אני נשבע באלוהים, מורי, אני תימני [...], הסתכל על העור והמראה שלנו. אנחנו תימנים, ילידי הארץ הזאת".⁴⁸

מגמה זו מנוסחת היטב – ולפי תחושתי מתוך הזדהות אתה – גם על ידי אבראהים אלוראפי, כפי שכתב במאמרו המקיף על הרומן:⁴⁹

הרומן מספק טיעונים רבים בניסיון לתקן את האמונה השלטת שיהודי תימן הם מהגרים ולא ילידי תימן שהתגיירו. מבחינה היסטורית, ניתן לטעון בנקל שיהודי תימן הם תימנים ולא עולים מארץ ישראל. ישנן עדויות היסטוריות רבות היכולות לתמוך בטענה זו. ראשית, כאשר מלכת שבא אימצה את דתו של שלמה, אין ספק שבני עמה אימצו אותה דת. שנית, כאשר ד'ו

⁴⁶ הספר זכה למהדורות רבות במקורו הערבי-יהודי, ובתרגומים לעברית, לאנגלית, לאיטלקית, לערבית ולצרפתית (חבשוש תרצ"ט; תש"א; 1976; 1992; 1995).

⁴⁷ ראו, למשל, צאלח 2019, עמ' 189–199.

⁴⁸ שם, עמ' 199; השווא ראפי 2021, עמ' 143.

⁴⁹ שם, שם.

נואס,⁵⁰ המלך החמירי האחרון, אימץ את היהדות שהפכה לדת הרשמית בממלכתו. רוב התימנים הלכו בעקבות מלכם ואימצו אותה דת. יתר על כן, לפני האסלאם, הדת השלטת בתימן היתה היהדות והמלחמות בין היהודים והנוצרים מחזקות טיעון זה. עם בוא האסלאם במאה השביעית, רוב התימנים אימצו את הדת החדשה, אך מעטים שמרו על דתם הישנה וחיו באותם כפרים שבהם חיו קודם לכן. זו הסיבה שיהודים היו מפורזים בכל רחבי תימן כמעט בכל עיר וכפר. עובדה נוספת, שיש בה כדי לתמוך בטיעון שיהודי תימן הם ילידי תימן, היא תורי העור והפנים שלהם.

עוד יש לציין ביחס לפרופ' אלוראפי, כי במאמרו על הרומן 'אליהודי אלחאלי' של אלמקרי ייחס את תחושת הגלותיות ואת הגעגועים לארץ ישראל ולשיבה אליה לרדיפות השלטון הַיְדִי מתוך התעלמות מן הלאומיות היהודית. כך כתב בתקציר המאמר הבא בראשו:⁵¹

המאמר בוחן כיצד ומדוע יהודי תימן אימצו באופן פעיל את התודעה הגלותית. הוא מעלה את הטענה כי יש לייחס את תחושת חוסר השייכות והכמיהה הזו לתנאי החיים הייחודיים שלהם בתימן. עוד נטען, כי ההתרגשות היהודית מפעילות המשיח, כמיהתם לציון וחלום השיבה הם תוצאה של רדיפות ואפליה מידי שליטי תימן הזיידים.

ובדומה לכך, הוא מפרש על פי דרכו את הנאמר על סאלם נכדו של יוסף, הגיבור היהודי שברומן 'אליהודי אלחאלי', כי פיזור את עצמות סבו היהודי שהתאסלם ואת עצמות סבתו המוסלמית לארבע רוחות העולם. להשקפתו, הדבר מסמל את העובדה שהיהודים שיצאו מתימן התפזרו ברחבי העולם כולו, מתוך התעלמות מכך שהם עלו לארץ ישראל.⁵²

לסיכום: גורמים שונים הביאו את האינטלקטואלים התימנים – סופרים, משוררים ומלומדים – להתייחס בכתביהם ליהודים, כפי שפירטתי לעיל. מכל מקום, התגובות לא היו אחידות. יש שהתייחסו באהדה מרובה ליהודי תימן ולעם היהודי ולמדינת ישראל בכלל, ויש שניצלו את הנושא לשלילת הקשר בין יהודי תימן לארץ ישראל על מנת לתמוך בטענות הפלסטינים.

⁵⁰ במקור נכתב בטעות דו' יזן, נכדו של יוסף ד'ו נואס, המלך החמירי האחרון, שניסה לחדש את מלכות בית חמיר.

⁵¹ וראפי 2021, עמ' 49.

⁵² שם, עמ' 65.

ביבליוגרפיה

- אבו ג'בל 1999 כאמיליא אבו ג'בל [בת למשפחה דרוזית מן הגולן המתגוררת בסוריה], יהוד אלִיִּמן: דְּרָאסָה סיאסיה ואקתצאדיה ואג'תמאעיה מְנַד' נְהֵאִית אלקרן אלתאסע עשר וחתי מְנַתְּצָף אלקרן אלעשרין. דמשק
- אירבינג 2024 Sarah Irving, Death, Burial, and Loss in Ali al-Muqri's Al-Yahūdī al-ḥālī (The Handsome Jew). בתוך: גובלי וחוסין 2024, עמ' 113–134
- אלחכמי 2010 Noaman A. Alhakami, *Akhdam Category in Yemen: A Comprehensive Study about Akhdam in Yemen*. Taiz
- בראשר תש"ף מאיר בראשר, עלי אלמקרי וחאמד עבד אלצמד: שני מבקרים נועזים וחדרי עין בעולם האסלאם בן־זמננו ויחסם ליהודים וליהדות. בין עבר לערב יב, עמ' 189–198
- גובלי וחוסין 2024 Brahim El Guabli and Mostafa Hussein (eds.), *Remembering Jews in Maghrebi and Middle Eastern Media*. University Park. Pa
- ג'חאף 2007 אִמָּה' אלסלאם מְחַמַּד עלי ג'חאף, אלאקליאת אלימניה: אליהוד. צנעא נסים בנימין גמליאלי, הערבים שבקרבתם חיו יהודי תימן, כיתות האיסלאם והיחסים ביניהם לבין עצמן וביניהם ליהודים. בתוך: ישראל ישעיהו ויוסף טובי (עורכים), יהדות תימן: פרקי מחקר ועיון, עמ' 165–192. ירושלים
- ג'נברין 2020 Géraldine Jenvrin, Abdulsalam al-Rubaidi, *Identity Constructions in Contemporary Yemeni Novels*. *Arabian Humanities: International Journal of Archaeology and Social Sciences in the Arabian Peninsula* 13, pp. 1–9
- דיב 1994 פרג' אללה דיב, אלתִּרְאָת אלערביה ואורשלים אלימניה. בירות
- דיב 2009 --, אלימן ואנביאא אלתִּרְאָת, הל ג'אא אלמסיח אלא צנעאא. בירות
- ואסעי 1927/8 עבד אלוסע אלואסעי, תאריך' אלימן. קהיר 1346 הג'
- וראפי 2020 Ebrahim Mohammed Alwuraafi, Zaydi Discriminatory Decrees and Their Effect on Yemenite Jews in Nomi Eve's *Henna House*. *Journal of English Language Pedagogy, Literature & Culture* 6, pp. 24–35

- , Persecution and Longing of Yemenite Jews in *The Handsome Jew. Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences*, 25, pp. 49–68. Tallinn 2021 וראפי
- , National Identity and Belonging of Yemenite Jews in *The Journey of Buried Secrets. Human Affairs* 33, pp. 128–149 2023 וראפי
- , Identity, Borders and Liminality in *The Tobacco Keeper. Forum for World Literature Studies* 15, pp. 44–60 2023 וראפי א
- , Iraqi Jews and the Farhud: Trauma and Post-Traumatic Stress Disorders in Ali Bader's *The Tobacco Keeper. Socio-Economic and Humanities Studies* 20, pp. 25–50 2024 וראפי
- , Jewish Muslims in *The Handsome Jew* and *Don't Leave Me Here Alone: Conversion, Identity, and Liminality. Contemporary Review of the Middle East* 11, pp. 135–167 2024/6 וראפי
- חיים חבשוש, מסעות חבשוש. ספורו של ר' חיים בן יחיא חבשוש על מסעותיו עם יוסף הלוי בתימן המזרחית ועל חיי היהודים והערבים שם. תרגם מערבית עם הערות ומבוא שלמה דב גויטיין. תל אביב 1976 חבשוש
- , חזיון תימן – רויא אלימן. ההדיר, תרגם והקדים מבוא שלמה דב גויטיין. ירושלים [תשמ"ג]² 1992 חבשוש תש"א
- Hayyim Habšuš, *Imagine dello Yemen*. A cura di Gabriella Moscati Steindler. Napoli 1992 חבשוש
- חיים חבשוש, רֵאָיָה' אלימן. תרגום ערבי מאת סאמיה נעים צנבר, 'מרכז אלדראסאת ואלפחות' אלימן' (=המרכז התימני ללימודים ולמחקרים) של ממשלת תימן. צנעא 1995 חבשוש
- Hayīm Habshūsh, *Yémen*. Récit traduit de l'arabe yéménite et présenté par Samia Naïm-Sanbar. Arles 1974 חבשי
- עבד אללה אלחבשי, ות'יקה תאריכ'יה ען יהוד אלימן' (מסמך היסטורי על יהודי תימן. אלביאן (כווית) 98, עמ' 52–58 1992 חג'ר
- זיד מחמד חג'ר, אוצ'אע יהוד צנעא אלאג'תמאעיה. דראסאת ימניה 46, עמ' 154–184 1984 חצ'ראני
- בלקיס אבראהים אלחצ'ראני, יהוד אלימן פי כתאב אלאבאדה אלג'מאעיה. דראסאת ימניה 17, עמ' 141–171 1966 טבארה
- עפיף עבד אלפתאח טבארה, אליהוד פי אלקראאן: תחליל עלמי לנצוץ אלקראאן פי אליהוד עלי צ'אא אלאחדאת' אלחאצ'רה מע קצץ אנביאא אללה אבראהים ויוסף ומוסא עליהם אלסלאם. בירות [1986]¹¹

- טובי תשנ"ה/ו יוסף יובל טובי, ידיעות על יהודי תימן בחיבורים ערביים מתימן. פעמים 64, עמ' 68–102; עמ' 18–56
- טובי תשע"ז --, יהודי תימן ביצירתו הספרותית של עלי אלמקרי סופר תימני ליברל נועז על יהדות ועל יהודים. תימא יד, עמ' 209–230 [לגרסה ערבית ראו: يوسف طوبي, كتب وأدباء: يهود اليمن في أدب علي الملقري, المجمع 14 (2019), ص 343–369].
- טובי 2017 Yosef Yuval Tobi, Ḥimyar, Kingdom of. In: Oxford Online Classical Dictionary (August 2017)
- טובי תשע"ח --, יהדות תימן בצל האסלאם מראשיתו ועד ימינו. ירושלים
- טובי 2019 --, אלדיאנה אליהודיה פי אלימן אלקדים: ממלכת חמיר (=הדת היהודית בתימן הקדומה: ממלכת חמיר). תרגום: חמיד אלעואצי. אלמסאר 59, עמ' 39–64
- טובי תש"ף --, הפעילות המשיחית בקרב יהודי תימן וחווה דעת חכמי האסלאם על לשאלת גירושם מתימן. תימא יז, עמ' 5–42
- טובי תשפ"ב --, התמורות בעמדת מלומדים מוסלמים מתימן ביחס ליהודי תימן. תהודה 41, עמ' 257–276
- טויל תשס"ז חיים טויל, על כנפי נשרים, מבצע אסתר: פתיחת השערים לאחרוני יהודי תימן (1989–1993). עם סטיבן מידווינק ובהשתתפות פייר גולובינוף. תרגום: ליאורה מורי. ירושלים
- כ'אלד 2024 Fahmi Khaled, *A War of Attrition: Higher Education in Yemen*. Sana'a Center for Strategic Studies. Aden
- כ'יאט 2007 מחמד אחמד אלכ'יאט, אלאקליאת פי אלג'מהוריה אלימניה, אלאכ'דאם: דראסה את'נוג'ראפיה לאכ'דאם מחאפט'ת תעז. צנעא
- כ'יאט 2014 מחמד אחמד אלכ'יאט, אלח'יאת אלוה'יה אליהודיה. צנעא
- כילאני 1981 נגיב אלכילאני, דם לפטיר צהיון. בירות
- לוראן 2001 André Lorant, Regards et possession fantasmée dans *Clotilde de Lusignan, ou le Beau Juif*. In: Lucienne Frappier-Mazur & Jean-Marir Roulin (eds.), *L'Eortique Balzacienne*, pp. 67–75. Malesherbes
- מוסד 2020 Abdulsalem Mused, Independence in Southern Yemen: An STC Perspective. *Fikra Forum*, Sep 8, 2020. *The Washington Institute for Near East Policy*. <https://www.washingtoninstitute.org>
- מחמד 2022 סמיר מחמד, מופא סיתי: סירה ד'אתיה ללבן אלימני. חצרמוות

- מחמד 2024 --, ארצפה מתסרעה. חמ"ד
- מקרי 2007 עלי אלמקרי, אלכ'מר ואלנביד' פי אלאסלאם. ריאן'
- מקרי 2008 --, טעם אסוד ... ראיחה סודאא. בירות
- מקרי 2009 --, אליהודי אלחאלי. בירות (בירות 2011)²
- מקרי 2012 --, חרמה. בירות
- מקרי 2014 --, בכ'ור עדני. בירות
- מקרי תשע"ז --, היהודי היפה. מערבית: יהודה שנהב'שהרבני. אחרית דבר מאת מנשה ענזי. חיפה
- נתנאל בירב פיומי 2014 נתנאל בירב פיומי, בסתאן אלעקול. העתיקה לאותיות ערביות והתקינה: סה'ר ס'יד אחמד ד'ויני. הקדמה מאת חסן חנפי. קהיר
- סאלם 2011 נג'לאא ראפת סאלם, יהוד אלימן פי אדב אלהג'רה אלאולי (1881–1903). דראסאט יבאניה ושרקיה 5, עמ' 123–183
- סייף 2005 Huda Seif, The Accursed Minority: The Ethno-Cultural Persecution of Al-Akhdam in the Republic of Yemen. A Documentary & Advocacy Project. *Muslim World Journal of Human Rights* 2, pp. 1–35
- סעיד 2022 Fatima Saeed Awadh Saeed, *Yemeni Novels In The Twentieth Century Their Inception And Development*. Doctoral Dissertation, Freien Universität Berlin. Berlin
- עבד אלעאל 1970 Nour El Hoda Hasan Abd El Aal, *Jews in Yemen in 17th–19th Century*. Doctoral thesis. University of St. Andrews
- עואצ'י 2024 Hamid Alawadhi, The Effects of War on the Quality of Higher Education in Yemen: Scholars' Perspectives. *International Journal of Educational Development* 108, pp. 1–10
- עכאשה 1993 מחמוד עבד אלכרים עכאשה, יהוד אלימן ואלהג'רה אלא פלסטיין 1881–1950 [עזה]²
- עראקי קלורמן תשע"ח בת'ציון עראקי קלורמן, היהודי היפה. המזרח החדש נז, עמ' 179–182
- פנטון תשפ"ה יוסף'ינון פנטון, שלוש תשובות מחכמי האסלאם בתימן מן המאה הי"ח בדבר הגליית היהודים מתימן תימא כב, עמ' 96–131
- פרנטנר ואלנגאר 2022 Zoltán Prantner & Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, "On Eagles' Wing": The History of Yemeni Jews and Their Exodus to the Promised Land. In: Luciano Gallinari & Heba Mahmoud Saad Abdel Naby (eds.), *Identities in Touch between East and West: 11th to 21st century*, pp. 239–259 Bern

- מג'די צאלח, רחלת אל־אסראר אל־מדפונה. ברלין
Kamal Suliman Salibi, *The Bible came from Arabia*. London
צליבי 1985
כמאל סלימאן צליבי, אלתוראת ג'אאת מן ג'זירת אלערב. תרגום: עפוף
צליבי 1986
אלרזאז. בירות
Alexander Kochenburger, *Recovering from Attacks on
Education in Yemen*. Sana'a Center for Strategic Studies.
קוכנבורגר 2024
Aden
Redhwan Qasem Ghaleb Rashed, *The Fictional World of Ali
Al-Muqri as Seen in The Handsome Jew*. Sage, contemporary
ראשד 2020
Review of the Middle East, pp. 1–20
Abdulsalam al-Rubaidi, *Identity Constructions in Contempo-
rary Yemeni Novels*. Berlin
רובידי 2020
עבאס עלי אלשאמי, יהוד אלימן קבל אלצהנה ובעדהא. בירות
שאמי 1988